

KOLLONICH LIPÓT BÍBOROS ÉS AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYEK¹

NAGY KORNÉL

*Eötvös Loránd Tudományegyetem – Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézet*

Hosszú időközön keresztül a hazai és nemzetközi kutatásoknak csekély tudomása volt gróf Kollonich Lipót (1631–1707) bíboros-esztergomi érseknek az erdélyi örményekkel fennálló kapcsolatáról. Mint köztudott, a nevezett főpap a magyarországi rekatolizáció legfontosabb kulcsfigurája volt a 17. század végén, és az egyházi pályájának kiteljesedése egybeesett az erdélyi örmények betelepülésével és egyházi uniójával.¹ Ugyanakkor Kollonich Lipót szerepe az erdélyi román egyházi unióban, valamint a felső-magyarországi rutének vallási egyesülésének konszolidációjában jól ismert volt a történettudomány művelői előtt.² Ezért rövid tanulmányunkban a közelmúltban feltárt (külföldi) levéltári források tükrében igyekszünk ennek a kapcsolatnak utánajárni.³

¹Jelen tanulmány témájában a 2004-ben, 2006-ban, 2008-ban, 2010-ben, 2018-ban és 2024-ben adományozott Klebelsberg Kuno Ösztöndíjaknak köszönhetően Rómában és Vatikánvárosban végeztem kutatásokat. Támogatásukat ezúton is hálásan köszönöm.

²Személyéről. még: Joseph MAUER: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken*. Innsbruck: Fel. Rauch 1887., KALMÁR János: Kollonich Lipót bíboros kortársi jellemzése. In: *A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére*. (Szerk.): BESZE Tibor/MISKEI Antal. Eger: Egri Tanárképző Főiskola 2007 (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae.; Nova Series Tom. 34), 83–88.

³BAÁN István: De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése. In: *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. (Szerk.): VÉGHSEŐ Tamás. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola 2008 (Collectanea Athanasiana I.; Studia Vol. 1), 139–148., VÉGHSEŐ Tamás: „... mint igaz egyházi ember.” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola 2011 (Collectanea Athanasiana I.; Studia, Vol. 4), 93–102., Zsófia SZIRTES: Kircheunion und Übergang im neu eroberten Siebenbürgen. Der Prozess von Gabriel Nagyszegi und János Sárosi. In: *Neuaufbau im Donauraum nach der Türkenzeit. Tagungsband der internationalen Konferenz anlässlich der 300-jährigen Jubiläums des Friedens von Passarowitz*. (Hg.): András OROSS. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien 2021 (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 19), 273–291.

³Kevésbé ismert az is, hogy Kollonich Lipót esztergomi érseksége idején alapítványt létesített a konstantinápolyi örménykatolikusok (unitusok) anyagi támogatása céljából, akiket éppen akkor (1695–1710) számos atrocitás ért a keleti nemzettsaikkal részéről. Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli, o de „Propaganda Fide”, Róma (APF) Scritture riferite nei Congressi (SC) Fondo Romania, Constantinopoli (FRC). Vol. 4. Fol. 193r–199r., Prímási Levéltár, Esztergom

A keleti (apostoli) hitű (*arāk'elakan*)⁴ örmények 1668–1672 között Moldvából és a Lengyel-Litván Unió (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*) területéről a sorozatos atrocitások és vallási üldöztetések miatt menekültek az Erdélyi Fejedelemségbe.⁵ Köreikben az egyházi egyesülést megcélzó katolikus missziókat már 1669-ben együttesen kezdeményezte a varsói apostoli nunciatura és az Apostoli Szentszék missziós szerve, az 1622-ben életre hívott Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*).⁶ Ugyanakkor ez a folyamat, illetve kezdeményezés az 1680-as évek közepéig több alkalommal is megakadt. Ennek számos oka volt: többek között az, hogy mintegy másfél évtizeden keresztül nem letek az erdélyi örmény misszióra alkalmas személyt vagy személyeket.⁷

Végül Edoardo (Odoardo) Cybo (1619–1705) érsek, a *Propaganda Fide* általános titkára az 1684. év őszén az akkor éppen Rómában, az Egyiptomi Szent Mária (*Santa Maria Egiziaca*) örmény unitus templomban szolgáló, moldvai születésű és katolikus

(PL) Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV) Sub Primatae Kollonich (SPK). Nr. 361., Erról I. még bővebben: Henry R. SHAPIRO: Afterlives of Komitas K'ëomurchean (1656–1707): Commemorating an Istanbul-Armenian Martyr in Armeno-Turkish Literature and Sacred Pilgrimage. In: *Osmanlı Aratşkırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 58 (2021), 81–120., Cesare SANTUS: Sheykh ül-islam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik': A Case of Entangled Confessional Disciplining? In: *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on the Politics of Piety and Community-Building in the Ottoman Empire, 15th–18th Centuries*. (Ed.): Tijana KRSTIĆ/Derzin TERZIOĞLU. Piscataway NJ: Gorgias Press 2022 (The Modern Muslim World 15), 233–254.

⁴ A tanulmányban szereplő örmény neveket és fogalmakat a francia *Revue des Études Arméniennes* armenisztikai folyóirat által előírt átirási szabályzat szerint adtuk meg.

⁵ APF Fondo Vienna (FV). Vol. 8. Fol. 74r–77v., Fol. 80r–v., Archivio dei Padri Mechitaristi di Venezia, Velence (APMV) Manuscripta (MS). Nr. 771. Fol. 124a–b., Bibliothek des Mechitaristenklosters, Bécs (BMK) Manuscripta (MS). Nr. 511. Fol. 1a., Fol. 199a., Sowrb Mesrop Maştoc' anvan Matenadaran [Szent Mesrop Maştoc' nevét viselő Nemzeti Levéltár], Jereván (MAMAT) Manuscripta (MS). Nr. 9484. Fol. 304a., Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár (EFGYL) Szamosújvári Ferences Kolostor (SZFK) Historia Domus, 1755–1908 (HD). Pag. 4–7., EFGYL Mikházi Ferences Kolostor (MFK) Historia Domus, 1775–1877 (HD). Nr. 14. Pag. 10.

⁶ A továbbiakban a missziós szerve a *Propaganda Fide* megnevezést használjuk. APF SC Fondo Armeni (FA). Vol. 1. Fol. 525r–526v., Fol. 602r–610v., APF SC Fondo Moldavia (FM). Vol. 1. Fol. 287r., APF SC FM. Vol. 2. Fol. 126r–127r., APF Collegi Vari (CV). Vol. 2. Fol. 166r., APMV MS. Nr. 775. Fol. 124a–b.; BMK MS. Nr. 331. Fol. 1b–2a.

⁷ APF Congregazioni Particolari (CP). Vol. 29. Fol. 365r–366v., Lettere SC. Vol. 71. Fol. 149r–v., APF SC FA. Vol. 3. Fol. 341r–v., Fol. 344v., Fol. 370r–v., Fol. 371r–v., Fol. 375r–v., Fol. 378r–381v., Archivio Apostolico Vaticano, Vatikánváros (AAV) Archivio della Nunziatura in Varsavia (ANVAR). Vol. 98. Fol. 661r.; AAV Segretaria di Stato, Polonia (SSP). Vol. 101. Fol. 498r–499v., Erról I. bővebben: Kornél NAGY: Between Lwów and Rome. Armenians in Transylvania and Armenian Catholic Archeparchy of Lwów (1681–1691). In: *Lebahayer - Czaspiśmo Poświęcone Dziejom Ormian Polskich* 10 (2023), 77–104., NAGY Kornél: „Omnes viae Romam ducunt/ Minden út Varsóba vezet.” A moldvai és az erdélyi örmény missziók az ügye a 17. század utolsó harmadában (1668–1691). In: *Történelmi Szemle* 67/1 (2025), 61–68.

hitű Oxendio Virziresóra (1654–1715) figyelt fel.⁸ Ő korábban az 1664-ben alapított lembergi (Iwówi, Iwivi) Örmény Kollégium (*Collegium Armenum*), valamint a 1627-ben életre hívott római Collegium Urbanum falai között végezte teológiai tanulmányait.⁹ Fontos érvként szolt mellette, hogy családja 1668 óta Erdélyben élt. Ezért a szentszéki hatóságok számára az ő személye mutatkozott a legalkalmasabbnak és a legideálisabbnak az erdélyi örmény misszió vezetésére. Némi hezitálást követően Oxendio Virziresco 1685 tavaszán elfogadta e roppant nehéz feladattal járó felkérést. Rómában arról is döntés született, hogy az erdélyi örmény missziót, valamint Oxendio Virzirescót a lembergi örménykatolikus (unitus) érsekség egyházi joghatósága alá rendelik.¹⁰ Az unitus misszionárius néhány hónappal később, 1685 kora őszen érkezett meg Erdélybe, és kezdte meg pasztorális munkáját Erdélyben. Oxendio Virzirescót missziója kezdetén számos atrocitás érte erdélyi nemzettársaitól. Katolikus hite miatt bajkeverőnek és frank hitű eretneknek tartották. Mi több, számos alkalommal érte őt testi bántalmazás is. Ennek oka az volt, hogy az örmények a 17. században sokat szenvedtek a Róma felől érkező erőszakos uniós egyházpolitikától.¹¹

Kollonich Lipót éppen ebben az időszakban, 1685-ben immár győri püspökként került közelebbi kapcsolatban az erdélyi örményekkel. Tudniillik, az erdélyi misszió kapcsán felmerült az örmények egyházi joghatóságának a kérdése. A Francesco Buonvisi (1625–1700) vezette bécsi apostoli nunciaturán keresztül Kollonich Lipót Széchényi György (1605–1695) esztergomi bíboros-érsekkel együtt kezdeményezte a *Propaganda Fidénél*, hogy a katolizálandó örmények a lembergi örménykatolikus érsekség helyett inkább az erdélyi latin rítusú püspökség egyházi joghatósága alá kerüljenek.¹² Elgondolásuk ugyanakkor az idő tájt több, még áttörhetetlennek tűnő akadályba ütközött. Legfőbb gond az erdélyi püspöki hivatal betöltetlen állapota volt.

⁸ APF Ospizi della Chiesa Armena Cattolica di San Biagio degli Armeni in Roma (OSP). Vol. 1. Fol. 10r–v, EFGYL SZFK HD. Pag. 10.

⁹ APF Acta Sacrae Congregationis (ASC). Vol. 51. Fol. 81r., 114r., APF Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG). Vol. 491. Fol. 12r–v., Fol. 13v., APF SOCG. Vol. 493. Fol. 376r., Fol. 377v., Fol. 378v., APF Giuramento del' Alunni di Collegio Urbano, 1667–1767 (GIUR). Vol. 8/1. Pag. 92., AAV ANVAR. Vol. 98. Fol. 641r–644v., Archivio Generale dei Teatini, Róma (AGT) Collegio di Leopoli (CL). Portfolio 1. (Fóliószám nélkül.), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest (ELTE EKK) Collectio Hevenesiana (CH). Cod. 21. Pag. 82–83.

¹⁰ APF ASC. Vol. 54. Fol. 207r–v.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r., APF SOCG. Vol. 493. Fol. 30r., Fol. 31v., APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (LDSC). Vol. 70. Fol. 41r–v., Fol. 53r–v., Fol. 54r., APF LDSC. Vol. 73. Fol. 102r–v., 252r–v.

¹¹ APF ASC. Vol. 55. Fol. 60r–v., APF SOCG. Vol. 492. Fol. 310v., Fol. 312r., Fol. 313r–v., APF SC FA. Vol. 3. Fol. 419r., Fol. 434r–v., Fol. 435v., Fol. 462r–v., Fol. 465r., Fol. 468r–469v., Fol. 488r., Fol. 490r., Fol. 498r–v., APF SC Fondo Moscovia, Polonia, Ruteni (FMPR). Vol. 2. Fol. 260r–261v., APF Collegio Urbano (CU). Vol. 1. Fol. 268r., APF Indice per località degli atti di rito Orientale S. C. (IND). Vol. 5. Fol. 111r. Nr. 81: 1., MAMAT MS. Nr. 9748. Fol. 2a., Fol. 60b., Fol. 61a., EFGYL SZFK HD. Pag. 11.

¹² APF ASC. Vol. 55. Fol. 39r–40r., APF SOCG. Vol. 492. Fol. 209r–v., Fol. 211r–v.

Ugyanis 1601 óta, Naprághy (Naprágyi) Demeter (1556–1619) püspök kényszerű távozását követően, az erdélyi vallásügyi állapotok miatt a katolikusoknak nem lehetett főpásztoruk. Helyükre az erdélyi fejedelmek apostoli vikáriusokat neveztek ki. Róma ezt a problémát úgy próbálta orvosolni, hogy a kinevezett vikáriusoknak címzetes püspöki rangot adományozott, akik titokban egyszerű falusi papnak vagy ferences szerzetesnek öltözve végezték főpásztori szolgálatukat. Ilyen volt többek között Damokos Kázmér (1606–1677) ferences szerzetes és misszionárius esete, aki 1669–1677 között szolgálta egyházát erdélyi vikáriusként és egyúttal Kóron címzetes püspökeként.¹³

Oxendio Virziresco missziójának kezdetén a katolikusokat Szebelébi Bertalan (1631 k.–1707) vikárius kormányozta (1678-tól). Őt szintúgy Damokoshoz hasonlóan címzetes püspöknek szerették volna kinevezni. Továbbá Széchényi és Kollonich elképzelése szerint Oxendio Virziresco misszionárius és a katolizálandó örmények közvetlenül Szebelébi alá tartoztak volna egyházi joghatóság szempontjából. Azonban Szebelébi vikárius püspöki jelöltsége az 1680-as évek végére a bécsi udvar és Róma közötti egyházpolitikai érdekellentétek miatt zátonyra futott.¹⁴ Ugyanakkor Kollonich immár kalocsai érsek-ként 1688-ban egyöntetűen támogatta azt az elképzelést, hogy az új, a bécsi udvar által kinevezett erdélyi püspök, Kada István (1617–1695) kinevezését követően az erdélyi örmények ugyancsak az ő egyházi joghatósága alá kerüljenek.¹⁵ Azonban Kada jelölése sem bizonyult sikeresnek, mert a bécsi udvar és az Apostoli Szentszék között fennálló főkegyúri joggal kapcsolatos viták miatt nem kapott pápai megerősítést. Ugyan áthidaló megoldásként VIII. Sándor pápa (1689–1691) apostoli vikáriusnak és Augustopolis címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezte ki, ám az akkori, a katolikusok számára még mindig nem ideális vallási közállapotok nem tették lehetővé, hogy katolikus püspök tegye be a lábát Erdélybe. Távollétében az erdélyi katolikusokat továbbra is a főpásztori jelöltségben alulmaradt Szebelébi Bertalan vikárius kormányozta.¹⁶

¹³TÓTH István György: Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalainai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból). In: *Történelmi Szemle* 40/1 (1998), 410–411.; GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben*. (S. a. r.): FAZEKAS István. Budapest – Róma: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoport 2005 (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I., Vol. 2), 157–167., 189–256.

¹⁴APF ASC. Vol. 58. Fol. 13r–16r., APF SOCG. Vol. 500. Fol. 58r–59v., Fol. 60r., APF LDSC. Vol. 77. Fol. 2v–3r.

¹⁵APF ASC. Vol. 59. Fol. 33r–34r., Fol. 114r–116v., APF SOCG. Vol. 503. Fol. 200r., Fol. 202r., APF LDSC. Vol. 78. Fol. 7v–8v., APF SC Fondo Ungheria e Transilvania (FUT). Vol. 2. Fol. 309r–v., Archivum Romanum Societatis Iesu, Róma (ARSI) Fondo Austria. Historia (FAH). Vol. 149. Fol. 76r–v., Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Gyulafehérvár (GYFL) Püspöki iratok. Iktatókönyv (I.1a). (1689). Nr. 1. Pag. 6., GYFL Canonica Visitationes (I/4). Vol. 3. Fol. 247r., EFGYL SZFK HD. Pag. 9.

¹⁶APF ASC. Vol. 59. Fol. 150r–154r., APF SOCG. Vol. 503. Fol. 421r–422r., Fol. 423r–v., Fol. 431r., Galla, (2005), 267., MIHALIK Béla Vilmos: *A kaméleonos udvar. XII. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török alól (1691–1700)*. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet 2025 (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), 178–180.

Mindeközben Oxendio Virziresco a kezdeti nehézségek leküzdését követően 1685–1689 között sikeresen nyerte meg az erdélyi örményeket az egyházi uniónak. Ennek eredménye lett, hogy az erdélyi örmények előljárói a közösség nevében 1689. február 28-án Lembergben kimondták az egyházi uniót Vardan Hunanean (1644–1715) örménykatolikus érsek színe előtt.¹⁷ Az Apostoli Szentszék méltányolta Oxendio Virziresco missziós erőfeszítéseit, és VIII. Sándor pápa 1690. október 2-án az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és Aladia in Hibernia címzetes püspökének nevezte ki. Erről külön értesítették Széchényi György esztergomi és Kollonich Lipót kalocsai bíboros-érsekeket is.¹⁸ Ugyanakkor az erdélyi örmények egyházi joghatóságában is változás állt be. Az Apostoli Szentszék Giacomo Cantelmi (1645–1702) varsói apostoli nuncius javaslatára úgy határozott, hogy nem támogatja Kollonich és Széchényi eredeti elképzelését a katolizált erdélyi örmények egyházi joghatóságával kapcsolatban, mert az erdélyi püspök továbbra sem képes az Erdélyi Fejedelemség területére lépni és elfoglalni egyházmegyéjét. 1690 őszén azonban Cantelmi nuncius felhívta az Apostoli Szentszék figyelmét arra is, hogy Erdély közjogi státusa (*Diploma Leopoldinum*) megváltozott és a bécsi udvar politikai befolyása megerősödött. Ezért arra tett javaslatot, hogy az erdélyi örmények közvetlenül a *Propaganda Fide* egyházi joghatósága alá tartozzanak, és az egyházi, valamint missziós ügyeiket ne a varsói, hanem a bécsi apostoli nunciaturán keresztül intézzék, mert azt a magyar katolikus egyház képviselői, úgymint Széchényi és Kollonich is hajlandóak elfogadni. Az Apostoli Szentszék rövid tanácskozást követően elfogadta Cantelmi nuncius előterjesztését annak ellenére, hogy az egyházi joghatóság ügyében Vardan Hunanean leMBERGI örménykatolikus érsek igen erőlesen tiltakozott.¹⁹ Ezt azonban a *Propaganda Fide* figyelmen kívül hagyta. Oxendio Virzirescót 1691. július 30-án Hunanean érsek szentelte püspökké Andrea Santacroce (1656–1712) varsói apostoli nunciussal együtt a leMBERGI örménykatolikus érseki főszékesegyházban.²⁰

Az erdélyi örmények egyházi uniója ugyanakkor nem állt stabil lábakon, mert a vallási egyesülés csupán a római pápa főségének az elismerését mondta ki. A vallási egyesülés megkötésekor számos fontos részletkérdést nem tisztáztak, mint például a liturgikus nyelvhasználat, a kalendárium (*ōrac'oyc'*), a szentáldozás (*patarag*), a Purgatórium (*K'awaran*) és a Filioque-imádság (*ew Orduoyon alōt'ic'*) kérdését,

¹⁷ APF SOCG. Vol. 503. Fol. 266r–267r., APF SC FA. Vol. 4. Fol. 13r–v., Fol. 22r–v., APF CU. Vol. 3. Fol. 472r–v., APF IND. Vol. 5. Fol. 113v. Nr. 165: 26., MAMAT MS. Nr. 1512. Fol. 557a–560b., MAMAT MS. Nr. 3912. Fol. 344a., MAMAT MS. Nr. 9748. Fol. 61b.

¹⁸ APF ASC. Vol. 59. Fol. 165r–169r., APF CP. Vol. 29. Fol. 628r–629v., 636r–v., APF LDSC. Vol. 79. Fol. 80v–81r., APF SC FA. Vol. 4. Fol. 82r–83v., APF IND. Vol. 5. Fol. 114r. Nr. 165: 27.

¹⁹ APF ASC. Vol. 60. Fol. 14r–19v., APF SOCG. Vol. 506. Fol. 64r–v., APF LDSC. Vol. 79. Fol. 123r–v., APF IND. Vol. 5. Fol. 114v. Nr. 14: 19.

²⁰ APF ASC. Vol. 61. Fol. 84r–87v., APF SOCG. Vol. 510. Fol. 96r., APF IND. Vol. 5. Fol. 116r. Nr. 16: 30.

a házas papok státusát, továbbá a monofizitizmusnak és teológusainak a megítélését.²¹ Mindezek tisztázatlan volta 1691-től kezdve számos konfliktus forrása lett Erdélyben. Emiatt Oxendio Virziresco püspöknek nehéz volt az egyházi fegyelmet betartatnia az unitus hitű örmények körében.²² Kollonich Lipót ugyancsak figyelemmel kísérté az erdélyi történeteket.²³ Ezért felkérte a Vizkeleti/Vizkelety Zsigmond álnéven szolgáló Csete István (1648–1718) erdélyi jezsuitát, Kolozsvár plébánosát - aki igen közeli munkakapcsolatban állt Oxendio Virziresco püspökkel -, hogy számoljon be az erdélyi örmények vallási helyzetéről. Csete páter terjedelmes jelentést készített. Ebben leírta, hogy Oxendio Virziresco püspöki kinevezése és felszentelése, valamint az egyházi unió ellenére az erdélyi örmények többsége vonakodva gyakorolja a katolicizmust. Sok volt közöttük az ingadozó hitű, illetve áttért papjaik közt akadtak olyanok is, akik már visszamondták az egyházi uniót, és újból a régi „eretnek” örmény hitet gyakorolták. Felhívta a figyelmet továbbá arra is, hogy a püspök rendkívül nehéz helyzetben van, mert a protestáns elit, különösen gróf Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi kancellár akadályozza az ő egyházi szolgálatát. Ennek oka az volt, hogy a kancellár erősen tartott az Apostoli Szentszék emberének tartott püspöktől, aki jelenlétével a katolicizmust a protestánsok kárára terjesztette. Mindenesetre a jezsuita atya arra kérte Kollonich érseket, hogy minden anyagi és erkölcsi támogatást adjon meg az örmény unitus püspöknek. Csete továbbá arra is felhívta a figyelmet, hogy Oxendio Virziresco személye azért is fontos az anyaszentegyház szempontjából, mert Erdélyben ő volt az egyetlen legmagasabb rangú katolikus főpap, aki nemcsak az örmények, hanem a katolikus hitű magyarok lelki szükségleteivel is foglalkozott.²⁴

Saját szemszögéből Bethlen Miklós félelmét az is alátámasztotta, hogy Kollonich kérésére Oxendio Virziresco püspök kiváló román nyelvtudása miatt közvetített az erdélyi román ortodox klérus és a Baranyi Pál (1657–1719) páter (Barany László álnéven) vezette erdélyi jezsuiták között. Ugyanis még ugyanezen esztendőben (1692)

²¹ ELTE EKK CH. Cod. 21. Pag. 77–80., Erről l. még bővebben: NAGY Kornél: Az erdélyi örmény unió vitás kérdései (1685–1715). In: *Történelmi Szemle* 51/1 (2009), 112–114.; NAGY Kornél: Az erdélyi örmények hitvallása 1692-ből. In: *Történelmi Szemle* 53/2 (2011), 283–313.

²² APF ASC Vol. 62. Fol. 125r–128v., APF SOCG. Vol. 520. Fol. 284r–v., APF SC FMPR. Vol. 2. Fol. 386r–v., APF CV. Vol. 2. Fol. 179r., APF IND. Vol. 5. Fol. 116v. Nr. 84: 29., ELTE EKK CH. Cod. 21. Pag. 84., PL AEV Sub Primatae Széchényi (SPSZ). Nr. 273/4., Nr. 274/4.1., Nr. 274/8.3.

²³ APF SOCG. Vol. 520. Fol. 286r–v., APF SC FA. Vol. 4. Fol. 268r–v.

²⁴ APF LDSC. Vol. 82. Fol. 63r–64r., PL AEV SPSZ. Nr. 273/2., Erről az állapotról ugyancsak beszámolt tömören Kollonichnak az Erdélyben szolgálatot tevő Rudolf Bzensky (1651–1715) cseh-morva jezsuita páter is. ELTE EKK Res Transylvania – Historia (G). Vol. 522. Fol. 173r–v., Bzensky és Csete személyéről, illetve tevékenységéről l. még: MOLNÁR Antal: *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Budapest: L'Harmattan 2009 (TDI Könyvek 8.), 213–223., BALLA Lóránt: *Csete István kéziratosszéki és Gyalogi János-féle kiadásai/Eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori Jezsuita prédikációkban*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság 2017 (Doktori dolgozatok 20), 42–45.

vették kezdetüket az erdélyi román vallási egyesülést megcélzó tárgyalások is. Ezeknek lett eredménye kis idő múltán az 1697–1701 között megkötött gyulafehérvári egyházi unió, amely által létrejött az erdélyi román görögkatolikus (unitus) egyház. Ebben pedig Kollonich Lipót kérésére aktív szerepet játszott Oxendio Virziresco püspök.²⁵

Kollonich Lipót immár esztergomi érsekként szintúgy jelentékeny szerepet vállalt Szamosújvár alapításának ügyében. Tudniillik, az 1694. évi székelyföldi tatár betörés az örmény közösségeket is érzékenyen érintette: sokukat kardélre hánytak és rabszíjra vetettek.²⁶ Ennek következtében Oxendio Virziresco püspök egy új, megerősített örmény település alapításán kezdett el gondolkodni. A közösség világi előjáróival egyeztetve arra a döntésre jutott, hogy az uralkodónál próbálják elérni egy új település helyének a megvásárlását. Ezért a püspök Bécsbe utazott, hogy az ügyben személyes kihallgatást kérjen I. Lipót (1657–1705) császártól és királytól. Oxendio Virziresco akkor Bécsben találkozott Kollonich Lipót érsekkel, és több alkalommal is egyeztettek erről az ügyről. A püspök a magyar egyház befolyásos fejének a közbenjárását kérte, és hasonlóképpen járt el Andrea Santacroce bécsi (korábbi varsói) apostoli nunciussal is. Támogatásuknak köszönhetően két lehetőség merült fel. Az egyik a görögny-szentimrei, a másik a szamosújvári uradalom megvásárlása volt. A püspök az utóbbi mellett döntött. Végül Kollonich Lipót ajánlására a püspök személyesen találkozott az uralkodóval, ahol előadhatta kérelmét. Ennek eredményeként 1696. augusztus 20-án I. Lipót rendeletében engedélyezte, hogy az erdélyi örmények kedvező áron megvásárolhassák a szamosújvári uradalmat, ahol felépíthetik majdani városukat.²⁷ Az uralkodó Szamosújvár ügyének az érdemi végrehajtásával báró (altorjai) Apor István (1638–1704) erdélyi kincstartót bízta meg. Ő azonban haláláig késleltette ennek a végrehajtását, mert éppen akkor Oxendio Virziresco püspökkel egy görögny-szentimrei ingatlan megvásárlása miatt vitába keveredett. Szamosújvár mint örmény

²⁵ APF SC FA. Vol. 4. Fol. 233r–v., ELTE EKK CH. 24. Pag. 53–56., Pag. 219., PL AEV SPK. Nr. 338: 1–10., Bethlen Miklós kancellárnak az erdélyi örményekkel való viszonyáról I. még: Gregorio PETROWICZ: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Roma: Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici 1988 (Studia Ecclesiastica 17, Historica Vol. 10), 96–97., NAGY Kornél: „Az császár capellájával misét mondó bitang örmény püspök.” Gróf Bethlen Miklós kancellár és az erdélyi örmények. In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*. (Szerk.): HORN Ildikó/LACZHÁZI Gyula. Budapest: L'Harmattan 2020, 385–394.

²⁶ APF ASC. Vol. 64. Fol. 21r–22v., APF SOCG. Vol. 517. Fol. 102r–v., Fol. 103r–v., APF LDSC. Vol. 82. Fol. 165r–166v., APF LDSC. Vol. 84. Fol. 7r–10r., APF SC FA. Vol. 4. Fol. 285r., Fol. 287r–v., Fol. 320r., Fol. 321r–v.

²⁷ APF ASC. Vol. 66. Fol. 155r–v., Fol. 191r–v., Fol. 201r–202v., APF SOCG. Vol. 524. Fol. 363r–v., Fol. 364r–v., Fol. 366r., APF SOCG. Vol. 525. Fol. 83r–86v., Fol. 111r., APF LDSC. Vol. 85. Fol. 27r–28v., APF SC FA. Vol. 4. Fol. 368r–369v., Fol. 374r–375v., Fol. 408r–409v., APF IND. Vol. 5. Fol. 122v. Nr. 155: 13., AAV Archivio della Nunziatura in Vienna (ANVI). Vol. 196. Fol. 151r., Fol. 152r.

település tényleges megalapítása és felépítése csupán Apor István kincstartó halálát, valamint a Rákóczi-szabadságharcot követően vette kezdetét 1712-ben.²⁸

1697-ben Besztercén Oxendio Virziresco püspök az egyházi unió kapcsán vitába keveredett az áttért örmény papokkal. A püspök ugyanis örmény születése ellenére a latin egyházi hagyományok híve volt, és ezt próbálta ráerőltetni a katolizált lakosságra.²⁹ Ezért az örmények közül sokan papjaikkal együtt visszamondták az 1689-ben kimondott vallási egysülést. Ez az egyházi vita komoly viszályá terebélyesedett ki. Az Apostoli Szentszéken felmerült Oxendio Virziresco alkalmatlansága is. Ugyanakkor Kollonich érsek és Santacroce bécsi apostoli nuncius a püspök védelmére kelt. Közbelépésüknek köszönhetően Oxendio Virziresco püspök maradhatott Erdélyben. Sőt, a bécsi apostoli nuncius és Kollonich Lipót komoly támogatást nyújtott az ügy rendezésében. Az érsek, illetve a nuncius határozott fellépésének köszönhetően 1698-ban Szebelébi Bertalan vikáriussal és Antalfy János (1644–1728) csikszentgyörgyi plébánossal, valamint Csete István és Merczis Tamás (Halászi István álnéven) (1648–1705) jezsuitákkal együtt sikerült megfékezni az egyre inkább kiterbélyesedő hittagadásokat, és erővel újra kényszerítették a hittagadó örményeket a katolikus hitvallás újbóli letételére. Az ellenálló és egyúttal lázadó örmény papok viszont számos hívükkel együtt Moldvába tértek vissza, ahol végleg megtagadták katolikus hitüket.³⁰

A már fent említésre került Kada István 1695-ben eltávozott az élők sorából. Akkor a Magyar Katolikus Egyház elérkezettnek látta az időt, hogy végre ténylegesen betöltse a hosszú ideje üresen álló erdélyi püspökséget. Többek között Kollonich Lipót érsek sugalmazására az uralkodó 1696-ban az erdélyi születésű Illyés András (1637–1712) nagyszombati kanonokot nevezte ki Erdély katolikus főpásztorának.

²⁸ APF ASC. Vol. 82. Fol. 443r–v., APF SOCG. Vol. 529. Fol. 282r–283v., APF SOCG. Vol. 580. Fol. 560r–565v., APF SC FA. Vol. 4. Fol. 406r–v., Fol. 525r., AAV ANVI. Vol. 196. Fol. 178r–v., Fol. 181r–v., Fol. 187r–v., APF IND. Vol. 6. Nr. 23: 23. (Fóliószám nélkül.), Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (RNL KML), Kolozsvár. Korda Családi Levéltár (KCSL). I. Registrum, IX. Fasc., A. (Ez utóbbi a dokumentumot dr. Fejér Tamás kolozsvári történész bocsátotta rendelkezésre. Szívélyes segítségét ezúton is hálásan köszönöm.), EFGYL SZFK HD. Pag. 14., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL) Erdélyi Kancelláriai Levéltár, Acta Generalia (B 2). (1712) Nr. 155., MNL OL B 2. (1713). Nr. 45., Nr. 48., Nr. 75., MNL OL Gubernium Transylvanicum Levéltára, Ügyiratok (F 46). (1698). Nr. 238., MNL OL Erdélyi Fiscalis Levéltár (F 234). XII ½ Fasc. 2. Litt. A.

²⁹ Kornél NAGY: The History of Ecclesiastical Conflict within the Armenian Community of Transylvania (1697–1700). Bishop Oxendio Virziresco and the ‘Elia Mendrul’ Case. In: *Eastern Theological Journal* 6/2 (2020), 179–221.

³⁰ APF ASC. Vol. 69. Fol. 107v–116v., APF SOCG. Vol. 532. Fol. 472r., APF LDSC. Vol. 88. Fol. 30r–31r., APF SC FA. Vol. 4. Fol. 601r–v., APF IND. Vol. 5. Fol. 124v. Nr. 62: 8., Fol. 127r. Nr. 107: 12., Fol. 128r. Nr. 396: 17., AAV ANVI. Vol. 31. Fol. 103r., Fol. 106r., AAV ANVI. Vol. 196. Fol. 187r–v., Fol. 194r–v., EFGYL Dési Ferences Kolostor (DFK) Historia Domus, 1701–1758 (HD). Pag. 18., EFGYL SZFK HD. Pag. 17., PL AEV SPK. Nr. 303.

Mi több, a kinevezését az Apostoli Szentszék is megerősítette.³¹ Ugyanakkor a katolikusok számára továbbra is hátrányos vallási közállapotok miatt Illyés püspök - két kérészetletűnek bizonyuló kísérletet leszámítva (1697, 1703–1704) – nem tudta megvetni tartósan a lábát az egyházmegyéjében, és így távozni kényszerült Erdély területéről.³² Ezért Kollonich úgy határozott, hogy továbbra is Szebelébi vikárius kormányozza az erdélyi katolikusokat. Ezen túlmenően az esztergomi érsek arra kérte Oxendio Virziresco püspököt, hogy Illyés András püspök kényszerű távolléte miatt püspökként ne csak a saját örményei, hanem a magyar ajkú katolikus lelki szükségleteivel is foglalkozzon, továbbá mindenben támogassa Szebelébi vikárius munkáját.³³

Röviden összefoglalva, a közelmúltig a hazai és nemzetközi kutatások előtt alig volt ismert Kollonich Lipót érseknek az erdélyi örményekkel fennálló kapcsolata. Ellenben az köztudomású volt, hogy a nevezett főpap milyen fontos szerepet töltött be a felső-magyarországi rutének egyházi egyesülésének a konszolidációjában, valamint az erdélyi románok egyházi uniójában. Ugyanakkor a feltárt források alapján tudjuk, hogy már győri püspökként és kalocsai érsekként is igen tájékozott volt az erdélyi örmények körében meginduló katolikus misszió szervezéséről, Oxendio Virziresco Rómából történő delegálásáról, valamint az egyházi uniójukról. Mindvégig sziklaszilárdan támogatta Oxendio Virziresco misszióját és püspöki kinevezését. Noha célját Széchényi György esztergomi érsekkel együtt - hogy az erdélyi örményeket Oxendio Virzirescóval együtt egyházi uniójuk megkötését követően az újból felállítandó erdélyi latin rítusú püspökség egyházi joghatósága alá vonják - az akkori, Erdélyben uralkodó vallási közállapotok miatt nem sikerült keresztül vinnie, a magyar katolikus egyház fejeként oroszlánrésztt vállalt abban, hogy az erdélyi örmények a bécsi udvartól kedvezményes áron megvásárolják a szamosújvári uradalmat, ahol majd felépíthetik városukat *Armenopolis* vagy *Hayak'atak'* néven. Az egyházi uniót követő nagy örmény egyházi viszály idején (1697) Andrea Santacroce bécsi apostoli nunciussal együtt mindvégig állhatatosan kiállt Oxendio Virziresco püspök személye mellett. Támogatásának köszönhetően az Apostoli Szentszék és a *Propaganda Fide* elállt attól, hogy őt leváltásák, illetve megfosszák püspöki hivatalától. Ezáltal Kollonich Lipót

³¹ GALLA Ferenc: A püspökjelöltek kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújíthatóság korának a püspökei. In: *Levéltári Közlemények* 20–23 (1942–1945), 175.

³² APF Acta SC Vol. 74. Fol. 55r–v., APF SOCG Vol. 526. Fol. 275r., APF SC FUT. Vol. 3. Fol. 42r–43v., Fol. 46r–51v., ARSIFAH. Vol. 155. Fol. 76r–v., GYFLI.1a. (1696). Nr. 2. Pag. 6–7., GYFLI/4. Vol. 3. Fol. 248v., EFGYL DFK HD. Pag. 9–10., MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi Könyvek – Liber regii (A 57). Vol. 24. Nr. 20. Pag. 25., Erről l. még bővebben: Galla (2005), 270–272., MIHALIK Béla Vilmos: A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése. In: *Catholice reformare: A katolikus egyház a fejedelemség korában.* (Szerk.): DIÓSI Dávid/MARTON József. Budapest – Kolozsvár: Szent István Társulat – Verbum 2018, 283–304., Mihalik (2025), 186–189.

³³ APF SC FA. Vol. 5. Fol. 703r–v., APF SC FUT. Vol. 4. Fol. 149r., ELTE EKK CH. Cod. 8. Pag. 57., Kornél NAGY: *The Church-Union of the Armenians in Transylvania (1685–1715).* Göttingen: Brill Deutschland – Vandenhoeck & Ruprecht 2021 (Refo500 Academic Studies/R5AS, Vol. 81), 188–189.

nélkülözhetetlen szerepet játszott az erdélyi örmény egyházi unió kitejesedésében és konszolidációjában. Oxendio Virziresco püspököt ő maga kérte fel, hogy román nyelvtudásával segítse az erdélyi románok egyesülését megcélzó tárgyalásokat. Minekutána sem Kada István, sem pedig Illyés András erdélyi püspöknek nem sikerült tartósan megvetniük a lábukat egyházmegyéjük területén, ezért Kollonich Lipót érsek arra kérte Oxendio Virziresco püspököt - mint az akkor Erdélyben szolgáló legmagasabb rangú katolikus főpapot -, hogy főpásztorként ne csak az örményeivel, hanem a gyakorlatilag püspök nélkül lévő magyar ajkú katolikus hívekkel is foglalkozzon. Ennek a kérésnek az örmény unitus püspök Kollonich érsek és Szebelébi vikárius 1707-ben bekövetkezett haláláig maradéktalanul eleget is tett. Sőt, azt követően is folytatta ez irányú tevékenységét Keresztély Ágost (1666-1725) szász-zeitzai herceg, bíboros, esztergomi érsek és Antalfy János³⁴ vikárius idején (1708-1716), amíg Mártonffy György (1663-1721) személyében végre olyan püspök került az erdélyi egyházmegye élére, aki már tartósan meg tudta vetni a lábát Gyulafehérváron.³⁵

CARDINAL LEOPOLD KARL VON KOLLONITSCH AND THE ARMENIANS IN TRANSYLVANIA

For a long time, the Hungarian and international research has little knowledge of the relationship between Count Leopold Karl von Kollonitsch (Hung. *Kollonich Lipót*) (1631–1707), Cardinal and Archbishop of Esztergom and the Armenians in Transylvania. It is well-known fact that the Cardinal himself was the most important key figure in the process called re-Catholicisation in the Hungarian Kingdom at the end of the 17th century. The pinnacle of his ecclesiastical career coincided

³⁴ Antalfy János később 1724–1728 között Erdély püspökeként szolgálta a katolikus egyházat. Erről l. még: APF SOCG. Vol. 646. Fol. 311r., Fol. 312v., EFGYL DFK HD. Pag. 18., MNL OL A 57. Vol. 35. Nr. 76. Pag. 229–230.

³⁵ APF ASC. Vol. 86. Fol. 58r–59r., APF LDSC. Vol. 103. Fol. 231r–v., GYFL I.1a. (1713.) No. 2. Pag. 15., GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 6r., Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyv- és Levéltára, Csíksomlyó (CSFKKL) Mikházi Ferences Kolostor (MFK) Historia Domus, 1775–1877 (HD). Nr. 846. Pag. 15., EFGYL DFK HD. Pag. 11., EFGYL MFK HD. Nr. 26. Pag. 15., EFGYL SZFK HD. Pag. 17–18., MNL OL A 57. Vol. 28. Nr. 307. Pag. 591., MNL OL A 57. Vol. 31. Nr. 34. Pag. 23., PL AEV SPK. Nr. 339/1–10., Nr. 340/1–4., PL AEV Sub Primatae Keresztély (SPKER). Nr. 477., PL AEV Acta Religionario–Ecclesiastica et Religionaria (ARER). Nr. 1840/1., Erről l. még bővebben: NAGY Kornél: Mártonffy György püspök és az erdélyi örmények. In: *Erdélyi Múzeum* 78/1 (2016), 68–84., NAGY Kornél: Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről. In: *Lymbus - Magyarságtudományi Forrásközlemények* (2019), 451–465.

with the settlement and church-union of the Armenians in Transylvania. At the same time, the role of Leopold Kollonich in the Romanians' church-union in Transylvania and consolidation of the Ruthenians' ecclesiastical union in Upper Hungary was also well-known to the scholarship. However, the research did not know his relationship with the Armenians of Transylvania, especially in relation to the Catholicism. Therefore, in this short study, this article attempts to investigate this relationship through the critical analysis of recently discovered archival sources, being kept in Hungary and foreign countries (such as in Armenia, Austria, Hungary, Italy, Romania, and the Vatican City), and a handful of secondary literature.